

СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЖУРНАЛІСТІВ В УКРАЇНІ

CRIMINAL LAW PROTECTION SYSTEM JOURNALISTS IN UKRAINE

Павлова О.С., аспірантка кафедри кримінального права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Наголошено, що особлива увагу до проблеми правового захисту журналістів обумовлена важливою соціальною роллю, яку вони відіграють у суспільстві, у захисті демократичного та плюралістичного суспільства та прав людини, верховенства права, забезпеченні прозорості та підзвітності державних органів тощо. Зазначено, що збільшення професійних ризиків заняття журналістською діяльністю, розвиток цифрового середовища, що спричиняє поширення злочинних впливів на журналістів у кіберпросторі, євроінтеграційний курс України і пов'язані з цим вимоги щодо адаптації вітчизняного кримінального законодавства до європейських стандартів правозахисту журналістів, спонукають наукову спільноту до розгляду питання їх кримінально-правової охорони у нових соціально-політичних та технологічних реаліях.

Розглянуто систему кримінально-правових засобів, передбачених кримінальним законодавством України, спрямованих захистити журналістів під час виконання своєї діяльності, у контексті загальної тенденції удосконалення правозахисного механізму щодо цієї категорії працівників по усьому світу. Розвиток сучасного кримінального законодавства України щодо захисту журналістів під час виконання ними професійних обов'язків поділено на етапи: I етап – з 2001 року (з набуття чинності КК України) до 2015 року (до моменту набуття чинності змін до КК України від 14.05.2015 р.); II етап – з 14.05.2015 року, коли до КК України було включено чотири нові склади кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1, щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів до сьогодні.

Доведено, що українська модель системи кримінально-правової охорони журналістів є динамічною, вона розвивається, удосконалюється у контексті вимог щодо адаптації вітчизняного кримінального законодавства до європейських стандартів правозахисту журналістів. Це, значною мірою, вплинуло на ускладнення та розширення її елементного складу: від двох статей у межах одного розділу – до шести статей у межах двох розділів КК України.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, медіа, перешкоджання професійній діяльності журналістів, посягання на життя журналіста.

It was emphasized that special attention to the problem of legal protection of journalists is due to the important social role they play in society, in the protection of a democratic and pluralistic society and human rights, the rule of law, ensuring transparency and accountability of state bodies, etc. It is noted that the increase in the professional risks of journalism, the development of the digital environment, which causes the spread of criminal influences on journalists in cyberspace, the European integration course of Ukraine and the related requirements for the adaptation of domestic criminal legislation to European standards of legal protection of journalists, prompt the scientific community to consideration of the issue of their criminal legal protection in new socio-political and technological realities.

The system of criminal legal means provided for by the criminal legislation of Ukraine, aimed at protecting journalists during the performance of their activities, was considered in the context of the general trend of improving the human rights mechanism for this category of workers around the world. The development of modern criminal legislation of Ukraine regarding the protection of journalists during the performance of their professional duties is divided into stages: Stage I – from 2001 (from the entry into force of the Criminal Code of Ukraine) to 2015 (until the entry into force of the amendments to the Criminal Code of Ukraine from 05.14.2015); The II stage – from 05/14/2015, when four new categories of criminal offenses provided for in Article Art. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1, regarding the strengthening of guarantees of the legal professional activity of journalists until today.

It has been proven that the Ukrainian model of the system of criminal legal protection of journalists is dynamic, it is developing and improving in the context of requirements for the adaptation of domestic criminal legislation to European standards of legal protection of journalists. This, to a large extent, influenced the complication and expansion of its elemental composition: from two articles within one section to six articles within two sections of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: criminal legal protection, media, obstructing the professional activity of journalists, encroachment on journalist's life.

Постановка проблеми. Свобода вираження поглядів та право на отримання інформації є «метаправами», тобто такими правами, реалізація яких покладена в основу багатьох інших прав. Вони також є наріжним камінням демократії, належного управління та підзвітності державних органів. Дотримання цих прав набуває особливого значення для журналістів та інших осіб, які працюють у засобах масової інформації (відповідно до ЗУ «Про медіа» словосполучення «засоби масової інформації змінено на «медіа»), яких часто називають «четвертою владою», хоча вони, на відміну від інших, законодавчо визначених гілок влади, не мають інституційної цілісності та позбавлені сили примусу.

Свобода медіа та безпека журналістів перебувають під загрозою у всьому світі, в усіх країнах. За останні п'ять років приблизно 85% населення світу зазнали погіршення становища зі свободою преси у своїй країні. Про це свідчать тенденція поширення різних видів тиску на журналістів, у тому числі напади на них не лише безпосередньо у фізичній формі, але й у цифровому просторі, особливо стосовно жінок-журналісток, збільшення кількості затримань журналістів, використання законів про дифамачію та законів для обмеження вираження думок в Інтернеті,

переслідування журналістів за допомогою технологій спостереження тощо, через їх розслідування, репортажі або критичні погляди. є особливо серйозними. Слід зазначити, що є особливо небезпечними є кримінальні правопорушення проти свободи вираження поглядів, якщо вони здійснюються державними органами, і висловлюється занепокоєння з приводу особливих проблем та небезпек, з якими стикаються журналісти.

Як свідчать опитування, проведені ОБСЄ у журналістському середовищі, у багатьох країнах основним джерелом їх залякування називають поліцію. Наприклад, у Туреччині на поліцію припадало 72% випадків, на Південному Кавказі – 55%, у Східній Європі – 43%, а 57% журналістів, які зазнали нападу, воліли не повідомляти про це поліцію. Надзвичайно вразливі для нападів або навіть вбивств за свою роботу ті журналісти, які наважуються викривати корупцію, зловживання владою. Загалом більше третини респондентів повідомили, що, на їхню думку, вони не володіли інформацією щодо механізму, за допомогою якого вони могли б повідомити про випадки залякування чи необґрунтованого втручання у свою роботу. Високий рівень безкарності, який захищає злочинців після скоєння вбивств та інших серйозних кримі-

нальних правопорушень проти журналістів, свідчить про значні порушення верховенства права та корумпованість судової системи. Деякі вбивства журналістів є замовними і виконуються найманими кілерами за наказом впливових осіб з метою завадити публікувати факти, що викривають їх протиправну діяльність. У більшості держав-членів ОБСЄ загальний рівень успішного судового розгляду за вбивства є високим, але цей показник є значно меншим у випадках, коли жертвою виступає журналіст [1].

З 2014 року кожні чотири роки публікуються Глобальні звіти щодо світових тенденцій у сфері свободи слова та розвитку медіа. За даними останнього звіту, у період 2016–2020 років під час виконання своїх професійних обов'язків було вбито 400 журналістів. Лише у 2020 році 274 журналісти були ув'язнені, що є найвищим річним показником за останні тридцять років [2; 3]. Міжнародна асоціація журналістів (IFJ) встановила, що протягом 2022 року у світі під час виконання професійних обов'язків загинули 67 журналістів і медіа-персоналу (12 – під час війни в Україні), що майже на 30% більше, ніж у 2021 році. При цьому зростання показників кримінальних правопорушень проти журналістів під час виконання ними своїх обов'язків не можна пояснити лише загальним збільшенням кількості вбивств та загальною безкарністю за насильницькі злочини. Такий високий рівень безкарності створює атмосферу страху серед медіа-працівників та негативно впливає на суспільство загалом. Усі держави зобов'язані запобігати правопорушенням проти журналістів, створюючи вільне та сприятливе середовище для здійснення ними професійної діяльності, захищати їх шляхом запровадження ефективних заходів правового захисту, а також розслідувати та притягувати до відповідальності винних у цих діях. Це, своєю чергою, обумовлює дослідження кримінально-правових засобів захисту журналістів, передбачених кримінальним законодавством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінально-правової охорони журналістів розглядали Я. С. Безпала, К. М. Буряк, І. С. Заєць, О. В. Ковтун, С. Я. Лихова, А. А. Мацола, І. І. Митрофанов, В. І. Павликівський, Є. В. Пилипенко, Є. С. Стрельцов, О. Ю. Татаров та ін. Однак низка факторів, серед яких: збільшення професійних ризиків заняття журналістською діяльністю; розвиток цифрового середовища, що спричиняє поширення злочинних впливів на журналістів у кіберпросторі; євроінтеграційний курс України і пов'язані з цим вимоги щодо адаптації вітчизняного кримінального законодавства до європейських стандартів правозахисту журналістів, спонукають наукову спільноту до розгляду питання їх кримінально-правової охорони у нових соціально-політичних та технологічних реаліях.

Метою статті є розгляд системи кримінально-правових засобів, передбачених кримінальним законодавством України, спрямованих захистити журналістів під час виконання своєї діяльності, у контексті загальної тенденції удосконалення правозахисного механізму щодо цієї категорії громадян по усьому світу.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правові засоби забезпечення прав журналістів, представлені кримінально-правовими нормами й кримінальними правовідносинами, які виникають, змінюються й припиняються у зв'язку із здійсненням суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого кримінальним законодавством, полягають у «примусовому впливі на правовий статус особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, і застосовуються з метою запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень (суспільно небезпечних діянь)» [4, с. 190].

Вітчизняна модель побудови системи кримінально-правової охорони професійної діяльності журналістів. Свобода вираження поглядів є фундаментальним правом, що отримало закріплення у багатьох міжнародно-право-

вих актах, серед яких Загальна декларація прав людини (ст. 19), Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 10), інші регіональні міжнародно-правові документи. На окрему увагу заслуговує низка документів, спрямованих захистити свободу слова у кіберпросторі, наприклад, «Керівні принципи свободи вираження онлайн і оффлайн».

З огляду на право доступу до інформації, журналісти мають особливий правовий статус, що визначається низкою нормативно-правових актів, насамперед, Конституцією України, кодексами (у контексті даного дослідження – КК України), низкою законів, серед яких «Про інформацію», «Про медіа», «Про суспільні медіа України», «Про електронні комунікації», «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», а також міжнародними документами, ратифікованими Україною у визначеному законодавством порядку.

Кримінальні правопорушення, що перешкоджають професійній діяльності журналістів, визначають у «широкому (як кримінальні правопорушення, що безпосередньо посягають на право здійснювати законну діяльність) і вузькому (як кримінальні правопорушення, об'єктивної стороною яких є лише діяння у формі перешкоджання законній діяльності) розумінні цього поняття» [5, с. 194].

Розвиток сучасного кримінального законодавства України щодо захисту журналістів під час виконання ними професійних обов'язків можна поділити на етапи:

I етап – з 2001 року (з набуття чинності КК України) до 2015 року (до моменту набуття чинності змін до КК України від 14.05.2015 р.);

II етап – з 14.05.2015 року, коли до КК України було включено чотири нові склади кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1, щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів [6] до сьогодні.

На першому етапі розвитку кримінального законодавства щодо захисту законної професійної діяльності журналістів характерним є наявність у змісті КК України лише двох статей, які передбачали відповідальність за такі дії – ст. 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів», зокрема за різні за характером та способом діяння: ч. 1 ст. 171 – «умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів»; ч. 2 ст. 171 – «переслідування журналістів за виконання професійних обов'язків, за критику, здійснюване службовою особою або групою осіб за попередньою змовою». Обидва склади кримінального правопорушення передбачають прямий умисел. Суб'єкт кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 171 КК України – «службова особа, яка використала своє службове становище чи владу, здійснюючи переслідування журналіста. Якщо діями службової особи була спричинена «істотна шкода чи тяжкі наслідки законним правам та інтересам журналіста, то за наявності до того підстав, можлива кваліфікація вчиненого за сукупністю ч. 2 ст. 171 та ст. 364 КК України» [7]. Родовий об'єкт цього кримінального правопорушення – суспільні відносини, що забезпечують виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини і громадянина, безпосередній – кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян. Тобто система кримінально-правової охорони професійної діяльності журналістів складалася з двох елементів, двох статей, розміщених у межах розділу V КК України.

Другою статтею, що входила до складу системи кримінально-правової охорони професійної діяльності журналістів на першому етапі розвитку кримінального законодавства у цій сфері, є ст. 163 КК України «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер», зокрема ч. 2 цієї статті. Однією

з кваліфікуючих ознак ч. 2 ст. 163 КК України є вчинення вищезазначених дій щодо журналіста.

Ще однією визначальною ознакою першого етапу функціонування системи кримінально-правової охорони журналістів була відсутність судової практики. Зокрема, у 2001–2005 роках за ст. 171 КК України не було жодного судового вироку. Навіть висловлювалася думка щодо доцільності існування такої статті у КК України та її декриміналізації [8, с. 24–25].

На другому етапі система кримінально-правової охорони журналістів в Україні стає багатоелементною, тобто до неї було включено декілька нових статей, що передбачають притягнення до кримінальної відповідальності за зазіхання на законну професійну діяльність журналістів, які містяться у розділі V та розділі XVIII КК України.

Комітет Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики звернувся до Ради Європи для оцінки низки положень КК, присвячених захисту журналістів, зокрема, щодо їх відповідності стандартам Ради Європи. Як результат, у травні 2015 року до розділу XVIII КК України «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» було введено чотири спеціальні склади кримінальних правопорушень, які передбачають кримінальну відповідальність за серйозні посягання на життя, здоров'я, свободу та майно журналістів: ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста», ст. 347-1 «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста», ст. 348-1 «Посягання на життя журналіста», ст. 349-1 «Захоплення журналіста як заручника» [6]. На думку Є. Л. Стрельцова та І. І. Митрофанова, додаванням цих статей саме до цього розділу КК України «законодавець видає посил, що вчинення кримінальних правопорушень проти журналістів шкодить авторитету органів державної влади, які не змогли створити умови для надійного захисту журналістів» [9, с. 23].

Приймаючи до уваги безпосередній об'єкт вищезазначених кримінальних правопорушень, висловлюється думка про «віднесення їх до групи кримінальні правопорушення проти представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань» [10, с. 536]. Додатковими обов'язковими об'єктами цих кримінальних правопорушень визнають «інші охоронювані кримінальним законом права і свободи людини і громадянина, зокрема права громадянина на отримання достовірної та об'єктивної інформації; право на життя і фізичне та психологічне здоров'я; право власності; свобода пересування та інше» [11, с. 13]. Незабаром, у лютому 2016 року, було внесено зміни до ст. 171 КК України, яка раніше існувала, зокрема розширено поняття злочинного втручання в журналістську діяльність тощо [12]. На цьому етапі розвитку системи кримінально-правової охорони журналістів в Україні статистичні показники відкриття кримінальних справ за цими статтями зросли, але кількість обвинувальних вироків залишається незначною.

Зарубіжні моделі побудови системи кримінально-правової охорони професійної діяльності журналістів. У 2022 році журналісти по всій Європі зіткнулися з багатьма формами тиску та нападів на журналістів, починаючи від вбивств, погроз смерті, зламом телефонів за допомогою шпигунського програмного забезпечення та ін. У Європейському Союзі зафіксовано 415 таких випадків, у країнах-кандидатах – 398. У ЄС основним типом тиску на журналістів були словесні випадки (42,4% від загальної кількості), 27,2% були у формі юридичного примусу. Третім за поширеністю видом тиску на журналістів є зазіхання на їх майно (15,7%). Основними суб'єктами таких незаконних дій у ЄС щодо журналістів у 2022 році були приватні особи (37,8% випадків), уряд та державні службовці були другим за поширеністю джерелом професійних

ризиків журналістів (17,1%), потім поліція та держбезпека (11,3%) [13].

Для порівняння розглянемо досвід кримінально-правової охорони журналістів у деяких країнах-членах Європейського Союзу, а також досвід Грузії як країни, що, як і Україна, набула статусу кандидата-члена ЄС. КК Грузії включає два склади кримінальних правопорушень щодо злочинного зазіхання на журналіста при здійсненні ним професійної діяльності: ст. 153 «Зазіхання на свободу слова» та ст. 154 «Незаконне втручання у професійну діяльність журналіста». Тобто, система кримінально-правового захисту журналістів у Грузії подібна до тієї, що була зафіксована в КК України до 2015 року, коли ще не були включені відповідні склади кримінальних правопорушень до розділів XV та XVIII КК України.

Так, ст. 153 закріплює правило, що незаконне втручання у реалізацію свободи слова чи права на отримання чи розповсюдження інформації, що спричинило заподіяння значної шкоди, або вчинене з використанням службового становища, і карається штрафом або виправними роботами на строк до року, або позбавлення волі на строк до двох років з позбавленням права або без такого обіймати офіційну посаду або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Стаття 154 КК Грузії аналогічна до ст. 171 КК України, та передбачає кримінальну відповідальність за неправомірне втручання у професійну діяльність журналіста, тобто примушення журналіста до поширення чи нерозповсюдження інформації, що карається штрафом чи залученням до громадських робіт від 120 до 140 днів або виправними роботами на строк до двох років. А за те саме діяння, вчинене із застосуванням насильства або з використанням службового становища, передбачається штраф або позбавлення волі на строк до двох років з або без позбавлення права обіймати посади або носити від конкретної діяльності на строк до трьох років [14].

Наприкінці 2021 року до КК Чорногорії було внесено поправки, що передбачають посилення кримінального захисту журналістів. Зокрема, передбачені кваліфіковані види кримінальних правопорушень, пов'язаних із загрозою безпеці, вбивством з обтяжуючими обставинами, тяжкими тілесними ушкодженнями та примусом, коли вони скоєні стосовно особи, яка виконує роботу з інформування населення. Крім того, були введені більш суворі покарання за перешкоджання друкуванню та розповсюдженню матеріалів, передачі в ефір та опублікуванню інформації, що має суспільне значення. Ці покарання застосовуються у разі, якщо винною є посадова особа [15].

Зазнало змін кримінальне законодавство Сербії у частині захисту журналістів. Зокрема, у КК було внесено зміни, що передбачають кримінальну відповідальність за примус, створення загрози безпеці та перешкоджання друкуванню та розповсюдженню друкованої продукції та програм мовлення. Наприклад, було введено поняття «загроза безпеки» працівника ЗМІ або його родичів, передбачено відповідальність за різноманітні загрози та утиски (у тому числі у віртуальному просторі), які створюють у журналістів об'єктивне відчуття загрози. Також було закріплено таку кваліфікуючу ознаку цих злочинів, як вчинення діяння щодо осіб, які виконують завдання суспільної ваги у сфері суспільної інформації [16]. Таким чином, запровадження нових кваліфікуючих ознак, уточнення понять, які передбачали неоднозначність тлумачення, мають забезпечити повніший захист безпеки журналістів.

Висновки. Особлива увагу до проблеми правового захисту журналістів обумовлена тією важливою соціальною роллю, яку вони відіграють у суспільстві, у захисті демократичного та плюралістичного суспільства та прав людини, верховенства права, забезпеченні прозорості та підзвітності державних органів тощо. Розширення діапазону загроз та форм насильства проти журналістів,

збільшення кількості жертв такого насильства свідчить про необхідність проведення ефективних правоохоронних та судових реформ.

У якості підсумку роздумів щодо різних моделей побудови системи кримінально-правової охорони професійної діяльності журналістів у різних країнах, можна назвати чинники, які обумовлюють їх побудову, до яких належать соціокультурні, економічні, політичні, історичні особливості розвитку їх кримінального законодавства, а також специфіка юридичної техніки, покладеної в основу ство-

рення відповідних законодавчих актів та кримінально-правових норм.

Українська модель системи кримінально-правової охорони журналістів є динамічною, вона розвивається, удосконалюється у контексті вимог щодо адаптації вітчизняного кримінального законодавства до європейських стандартів правозахисту журналістів. Це, значною мірою, вплинуло на ускладнення та розширення її елементного складу: від двох статей у межах одного розділу – до шести статей у межах двох розділів КК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Clark M., Grech A. Journalists Under Pressure Unwarranted interference, fear and self-censorship in Europe / Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/journalists-under-pressure-fa-en-/168097e9e1>
2. World Trends in Freedom of Expression and Media Development: Global Report 2021/2022. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380618>
3. Le journalisme est un bien public: tendances mondiales en matière de liberté d'expression et de développement des médias : Rapport mondial 2021/2022. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381449>
4. Новікова К. А. Місце обмежувальних заходів у системі засобів кримінального права. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 189–194.
5. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец.: 12.00.08. Северодонецьк, 2018. 228 с.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів : Закон України від 15.05.2015 № 421-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/421-19#n7>
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушко, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.
8. Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Аналіз законодавства і судової практики : монографія. Харків : Вапнярчук НМ, 2007. 320 с.
9. Стрельцов Є. Л., Митрофанов І. І. Кримінально-правове забезпечення охорони законної професійної діяльності журналіста : монографія / за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Одеса : Фенікс, 2017. 302 с.
10. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов [та ін.] ; за ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2021. 768 с.
11. Буряк К. М. Злочини проти професійної діяльності журналістів в Україні: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2018. 19 с.
12. Кримінальний кодекс України : прийнятий 05.04.2001 № 2341-III у редакції від 15.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
13. Media Freedom Rapid Response (MFRR) : monitoring report. URL: <https://www.mappingmediafreedom.org/wp-content/uploads/2023/02/MFRR-Monitoring-Report-2022.pdf>
14. Кримінальний кодекс Грузії : прийнятий 22.07.1999 р. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/16426?publication=248> [грузинською мовою].
15. Кримінальний кодекс Чорногорії : прийнятий у 2003 р. URL: <https://www.gov.me/dokumenta/5bd66a1b-ad2a-4801-ae8a-e025016691f0> [сербською мовою].
16. Кримінальний кодекс Республіки Сербія : прийнятий у 2009 р. URL: <https://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/krivicni-zakon-republike-srpske.html> [сербською мовою].